

Зниклі та спалені: коротка історія нищення храмових бібліотек України

КАТЯ РУДИК

16 ЖОВТНЯ 2019

Рей Бредбері в антиутопії «451 ° за Фаренгейтом» описує державу на порозі війни: громадяни оточили себе інтерактивним телебаченням і повсякчас дивляться безглузді серіали, література заборонена, а робота пожежників полягає в тому, щоб виявляти і спалювати книжки. Вочевидь, через тематику роману йому приписують крилатий вислів, який туди справді пасує: «Є страшніший злочин, аніж спалювати книжки. Наприклад, їх не читати».

Та якщо злочин нечитання не обмежений часом і простором, то книгоспалення, або бібліокластія, здобулося на доглибно досліджену історію від Ашурбаніпала й до наших днів. Одне з досліджень – праця Люсьєна Поластроуна «Книжки у вогні», видана 2007 року, – розповідає не лише про пожежі й аутодафе, а й про повені, землетруси, кораблетрощі, війни, революції, пограбування, ба навіть звичайнісіньку недбалість, через яку гинули бібліотеки по всьому світу. Про Україну, втім, там майже не згадано; а серед наших книгозбірень теж були знищені стихією, людськими руками або стихією, якій допомогли людські руки.

Бібліотека Ярослава Мудрого

Єдина літописна згадка про цю легендарну бібліотеку міститься в Несторовій «Повісті минулих літ»: «Ярославъ же съ, якоже рекохомъ, любимъ бѣ книгамъ, и многы списавъ положи въ церкви святой Софьи, юже созда самъ, и украси ю иконами многоцѣнными, и златомъ, и сребромъ, и сосуды церковными», – й автор наголошує на релігійному спрямуванні більшості з майже тисячі манускриптів, які зберігались у Софійському соборі. Є кілька версій того, що сталося з першою руською бібліотекою: або її знищила пожежа під час облоги Києва 1240 року; або напередодні монгольської навали книжки були розпорошені між іншими обителями й деякі досі збереглися в петербурзькій бібліотеці імені Салтикова-Щедріна; або ченцям вдалося сховати рукописи в підземеллях Межигірського, печерах Видубицького чи катакомбах Києво-Печерського монастиря. Тож є невеличка імовірність, що відкриття княжої книжкової Атлантиди ще попереду.

Бібліотека Києво-Печерської лаври

У ніч з 21 на 22 квітня 1718 року в Києво-Печерському монастирі трапилася пожежа. «Історія русів» розгорнуто й емоційно оповідає, що згоріли не тільки велика церква і друкарня, а й «многочисленная и найдревнѣйшая, библиотека... Вѣ ней содержались великія тысячи книгъ рукописныхъ и разныхъ драгоцѣнныхъ манускриптовъ, писанныхъ на разныхъ языкахъ, и многія между ними на такихъ, которые и ученымъ тогдашнимъ мужамъ не были свѣдомы, а особливо всѣ записки и документы, до истории правления Славянскихъ племенъ и царствъ и до ихъ законовъ и устройствъ касающіеся. Государь, при печальномъ извѣстии о такой важной потерѣ, не могъ удержаться отъ слезъ; но она была невозвратна».

Є, втім, імовірність, що сльози Петра I були крокодилячими, пожежа – спланованим ідеологічним актом, а випадкове займання келії намісника обителі від свічки – це лишень традиційне виправдання лаврських екскурсоводів.

Історик Києва Ігор Гирич у статті «Лавра в автономістичних змаганнях козацьких часів» вказує, що у відомого киевознавця протоієрея Петра Лебединцева зберігалися свідчення очевидців пожежі. Вони ж розповідали, що монастир підпалили переодягнені ченцями московські посланці, аби позбутися численних документів XI–XVII століть: грамот і пожалувань литовських князів, польських королів і українських гетьманів. Пожежа знищила «письмову пам'ять про незалежне українське політичне і духовне життя лаври».

А вже 1720 року, за рік до перейменування Московії на Всеросійську імперію, вийшли царські укази про цензурування книжок, які готували до друку в киево-печерській і чернігівській друкарнях, і про уніфікацію мови видань із російськими синодальними версіями. Саме через ці приписи лаврську бібліотеку невдовзі після поновлення роботи закрили знову. На ціле десятиліття там замкнули надрукований без згоди Синоду антипротестантський трактат «Камінь віри» митрополита Стефана Яворського – того самого, який, даруючи свою книгозбірню ніжинському монастиреві, склав латиною елегію «Слізне з книгами прощання»: у ній він звертається до книжок, які часто пригортав і якими втішався, і просить їх стати поживою для інших, щасливіших душ.

Свого часу Стефан Яворський був викладачем і префектом Києво-Могилянської академії. Розташована над Дніпром, на дерев'яному Подолі, вона повсякчас потерпала то від повеней, то від пожеж, але найбільше стихійне лихо спіткало її невдовзі після того, як Катерина II знищила Запорізьку Січ.

Бібліотека Києво-Могилянської академії

29 лютого високосного 1780 року спалахнула баня церкви святих Бориса і Гліба, де нині діє могилянський музей, а тоді зберігалась університетська книгозбірня. Майже уся вона спопеліла «неведомо с чего», як написав у заяві київському обер-комендантові архімандрит Києво-Братського монастиря й ректор академії Касіян Лехницький. Пожежа трапилася в день іменин Касіяна, тож є спокуса шукати винних серед його недоброзичливців, які так «привітали» ректора: адже й 1775, щойно Лехницький посів цю посаду, згоріла могилянська бурса, тобто гуртожиток. Цікаво, що, за народними віруваннями, у Касіянів день не трапляється нічого хорошего. Звісно, цей демонічний «святий», який керує вітрами й від чийх косооких поглядів

нібито все навколо в'яне, кисне, чахне й помирає, не має нічого спільного з християнським богословом, що жив на межі IV й V століть. У східнослов'янських казках і легендах Кривий Касіян, Касіян Заздрісник має непропорційно великі повіки, – імовірно, це він став прообразом Вія, якого насправді вигадав Микола Гоголь (чиї дід і прадід, до речі, теж вчилися в Могилянці).

Повертаючись до причини займання: можливо, усе значно прозаїчніше й до бібліотечної пожежі призвела пожежа в сараї десь неподалік. Принаймні професорка Ноттінгемського університету Людмила Шаріпова знайшла архівну згадку про те, що на дворі міщанина Гаврила Махненка зберігали «сіно та тріски, що зайнялися під час сильного вітру, який розніс іскри, і вогонь охопив дім, челядню й амбар». Іскра й могла підпалити Борисоглібську церкву, де зберігалися, зокрема, колекції Петра Могили й Рафаїла Заборовського, знищивши 8632 рукописи і стародруки.

Книжки у вогні

У кровожерливому XX столітті українські книгозбірні палали найчастіше: від сільських хат-читалень на Західній Україні під час військово-політичної «пацифікації» Юзефа Пілсудського до столичної Державної публічної бібліотеки АН УРСР 24 травня 1964 року, коли згорів майже увесь відділ стародруків і загалом понад півмільйона книг. На еміграції, у Парижі, 21–22 січня 1941 року гестапо конфіскувало фонди й архів найстарішої української інституції в Західній Європі – Бібліотеки імені Симона Петлюри. Щоправда, книжки не спалили, а вивезли до Німеччини, і згодом їх вдалося частково повернути. А от історія з Бібліотекою української літератури в Москві закінчилася трагічно. Уперше закрита 1949 року, через чотири десятиліття вона відновила діяльність; однак нові проблеми почалися 2007, коли директора Юрія Кононенка звільнили, оголосивши персоною нон грата. Йому закидали антидержавну діяльність – нелегальне ввезення підривної літератури й випуск у Москві аудіоверсії «Історії русів». Натомість директоркою призначили Наталю Шаріну, однак і їй місцева влада не давала спокою, аж до звинувачень у поширенні екстремістської літератури та фабрикації справи про розтрату бюджетних коштів. 2017 року Бібліотеку української літератури в Москві остаточно ліквідували.

Бібліотеки, отже, можна закривати, палити чи нищити будь-яким іншим способом. А можна просто не читати книжок, виправдовуючись їхньою ціною або «раціонально» пояснюючи тим, що тобі нудно. Тільки потім не варто дивуватися, що твоє варварство відчинило двері для варварства чужого, брутального і спраглого влади.

КАТЯ РУДИК

16 ЖОВТНЯ 2019

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in
/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php on line **284**